

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

В. М. Павленко

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ

Підручник

Харків – 2019

УДК 159.92

П 12

Рецензенти:

Т. Б. Хомуленко – доктор психологічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, завідувач кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;

О. В. Тімченко – доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України.

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 6 від 29.05.2018 р.)*

П 12

Павленко В. М.

Етнопсихологія : підручник / В. М. Павленко. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. – 448 с.

ISBN 978-966-285-530-2

Підручник узагальнює сучасні наукові погляди на предмет, історію, основні підходи, поняття та методи етнопсихології. Розглядаються проблеми співвідношення етнічної спільноти й особистості як члена цієї спільноти, а також різні варіанти міжетнічних відносин: міжетнічне ставлення, сприйняття, комунікація, взаємодія як на індивідуальному, так і на груповому рівнях, як у своїх позитивних толерантних формах, так і в негативних – дискримінаційних чи конфліктних. Особливістю цього підручника є те, що останній параграф кожного розділу присвячений внеску сучасних українських вчених у дослідження відповідної проблематики, наведені приклади їх теоретичних та емпіричних розробок. Кожен розділ закінчується переліком контрольних питань для самоперевірки та рекомендованою літературою для кращого засвоєння матеріалу розділу.

Підручник розрахований в першу чергу на студентів-психологів університетів, які опановують курс «Етнопсихології», проте він може бути цікавим і корисним також широкому колу читачів, які цікавляться цією проблематикою.

УДК 159.92

ISBN 978-966-285-530-2

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2019

© Павленко В. М., 2019

© Правик М. В., макет обкладинки, 2019

ЗМІСТ

Передмова	8
Розділ 1. Історія етнопсихології, її предмет та підходи до його вивчення.....	11
1.1. Розвиток уявлень про співвідношення культури і психіки в закордонній науці	11
1.1.1. Започаткування етнопсихології як науки. Психологія народів	12
1.1.2. Етнопсихологія в США в першій половині ХХ сторіччя.....	14
1.1.3. Концепції первісного мислення європейських етнологів.....	16
1.1.4. Крос-культурна психологія	21
1.1.5. Культурна психологія	24
1.1.6. Місцева (тубільна) психологія	28
Контрольні питання	30
Література.....	30
1.2. Історія вітчизняної етнопсихології	31
1.2.1. Етнопсихологічні ідеї в Україні у ХVІІІ сторіччі.....	31
1.2.2. Перша половина ХІХ століття – розквіт етнопсихологічної тематики на Слобожанщині.....	33
1.2.3. Друга половина ХІХ сторіччя – перше експериментальне дослідження.....	36
1.2.4. Проблема предмета та методів етнопсихології в першій половині ХХ сторіччя в СРСР та Україні.....	42
1.2.5. Значення праць діаспори для розвитку етнопсихології в Україні.....	48
1.2.6. Відродження та сучасний стан етнопсихології.....	53
Контрольні питання	56
Література.....	56
1.3. Теоретичні підходи до пояснення етнічної своєрідності психіки.....	58
1.3.1. Екологічний підхід.....	58
1.3.2. Біологічний підхід.....	61
1.3.3. Історичний підхід	65

1.3.4. Культурологічний підхід.....	68
1.3.5. Соціально-економічний підхід	71
1.3.6. Діяльнісний підхід	75
Контрольні питання	90
Література.....	90
Розділ 2. Базові етнопсихологічні поняття.....	92
2.1. Поняття «етнос» і «культура».....	92
2.1.1. Основні підходи до визначення поняття «етнос»	92
2.1.2. Поняття «культура».....	106
2.1.3. Базові виміри культури	110
2.1.4. Психологічні ознаки культури українців	113
Контрольні питання	117
Література.....	117
2.2. Етнічна свідомість та етнічна самосвідомість.....	118
2.2.1. Поняття «етнічна свідомість» та «етнічна самосвідомість» і їх співвідношення.	118
2.2.2. Структура етнічної самосвідомості	121
2.2.3. Дослідження української національної свідомості та самосвідомості.	124
Контрольні питання	147
Література.....	147
2.3. Культура, мова, психіка.....	148
2.3.1. Релятивістський підхід.....	148
2.3.2. Універсалістський підхід	155
2.3.3. Теорія мовленнєвої діяльності.....	158
2.3.4. Внесок українських дослідників до аналізу проблеми взаємозв'язку культури, мови та психіки	161
Контрольні питання	170
Література.....	170
2.4. Культура і пізнання	171
2.4.1. Перцептивна діяльність	171
2.4.2. Уява	178
2.4.3. Інтелектуальні операції.....	187
2.4.4. Особливості мислення та пам'яті українців.....	193
Контрольні питання	207
Література.....	207

2.5. Культура, ціннісні орієнтації та норми поведінки.....	208
2.5.1. Життєдіяльність етносу, норми та психічна діяльність.....	208
2.5.2. Засоби нормування поведінки та формування ціннісних орієнтацій.....	212
2.5.3. Крос-культурне дослідження ціннісних орієнтацій української молоді.....	216
Контрольні питання.....	225
Література.....	226
Розділ 3. Етнокультурна спільнота й особистість.....	227
3.1. Етнічна особистість.....	227
3.1.1. Співвідношення понять «соціалізація», «інкультурація», «етнізація» та «етнокультурна компетентність».....	227
3.1.2. Національний характер.....	229
3.1.3. Базова і модальна особистість.....	232
3.1.4. Етнічна особистість.....	234
3.1.5. Маргінальна особистість.....	235
Контрольні питання.....	239
Література.....	239
3.2. Етнічна ідентичність.....	239
3.2.1. Поняття етнічної ідентичності.....	239
3.2.2. Розуміння ідентичності в різних психологічних школах.....	242
3.2.3. Структура національної ідентичності.....	253
3.2.4. Параметри етнічної ідентичності.....	259
3.2.5. Формування етнічної ідентичності та її види.....	262
3.2.6. Криза і трансформація соціальної ідентичності в Росії та Україні.....	266
Контрольні питання.....	271
Література.....	271
Розділ 4. Міжетнічні відносини.....	273
4.1. Міжетнічне ставлення.....	273
4.1.1. Етноцентризм і культурний релятивізм.....	273
4.1.2. Етнічна толерантність.....	278
4.1.3. Дослідження толерантності в Україні.....	286
Контрольні питання.....	292
Література.....	293

4.2. Міжетнічне сприйняття	293
4.2.1. Етнічні стереотипи	293
4.2.2. Каузальна атрибуція	302
4.2.3. Емпіричні дослідження способів формування та ретрансляції негативних етнічних стереотипів в Україні ...	305
Контрольні питання	320
Література	321
4.3. Міжкультурна комунікація	321
4.3.1. Поняття міжкультурної комунікації та її основні засади	321
4.3.2. Вербальна комунікація під час міжкультурного спілкування	324
4.3.3. Невербальна комунікація під час міжкультурного спілкування	326
4.3.4. Співвідношення вербальних та невербальних засобів комунікації	338
4.3.5. Дослідження міжкультурного аспекту невербальної комунікації на матеріалі німецьких і українських комунікативних жестів	341
Контрольні питання	344
Література	344
4.4. Міжетнічна взаємодія	345
4.4.1. Міжетнічна взаємодія на індивідуальному рівні (на прикладі міжкультурних шлюбів)	345
4.4.2. Міжетнічна взаємодія на груповому рівні (на прикладі міжетнічних конфліктів)	355
4.4.3. Міжетнічні зіткнення: народна «дипломатія» українців	368
Контрольні питання	374
Література	375
4.5. Психологічні аспекти зміни культурного середовища	375
4.5.1. Психологічна акультурація	375
4.5.2. Трансформації ідентичності в процесі міграції	383
4.5.3. Форми психологічної допомоги мігрантам	387
4.5.4. Еміграція з України: мотиви, бар'єри, трансформація ідентичності	389
Контрольні питання	401
Література	401

Розділ 5. Методи дослідження в етнопсихології	402
5.1. Спостереження	402
5.1.1. Регіональна картотека людських відносин	403
5.1.2. «Проект шести культур»	406
Контрольні питання	409
Література	409
5.2. Експеримент	409
5.2.1. Лабораторний експеримент	409
5.2.2. Природний експеримент	412
5.2.3. Культурний експеримент	415
Контрольні питання	420
Література	420
5.3. Допоміжні методи в етнопсихології	421
5.3.1. Опитування	421
5.3.2. Тестування	429
5.3.3. Формуючі та коригуючі методи в етнопсихології	437
Контрольні питання	441
Література	442
Іменний покажчик	443
Предметний покажчик	445